

ارزیابی مشروعیت تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر

تحریم‌های هوانوردی و نظام حقوق بین‌المللی بشر

حجت رستمی^۱ - محمد علی کفایی فر^۲*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۲۹ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۳۰

چکیده:

ایالات متحده خارج از قطعنامه‌های شورای امنیت ملل متحد، به طور یکجانبه اقدام به تحمیل تحریم‌هایی در حوزه هوانوردی، علیه بسیاری از کشورها، از جمله ایران نموده است. این اقدامات، هر چند ظاهراً به قصد تغییر رفتار کشور مورد هدف از طریق اعمال فشار می‌باشد، لیکن تحریم هوانوردی، مشخصاً ایمنی هوانوردی را به چالش می‌کشد. هرچند برخی معتقدند تحریم بازدارنده جنگ است لیکن تحریم‌های هوانوردی و ارتباط مستقیم ایمنی با حق حیات، حق امنیت، حق بر-سلامتی و حق بر توسعه به مثابه حق‌های بنیادین حقوق بشری این پرسش را به ذهن متبادر می‌سازد که تحریم‌های هوانوردی ایالات متحده علیه ایران در پرتو موازین حقوق بین‌المللی بشر چگونه ارزیابی می‌شوند؟ این مقاله که به روش توصیفی و تحلیلی انجام شده، ضمن تبیین مفهوم تحریم و شاخص‌های مشروعیت آن، به طور تخصصی به تحریم‌های هوانوردی اهتمام دارد و مشروعیت تحریم‌های مزبور را با نگاهی بی‌طرفانه ارزیابی می‌نماید.

واژگان کلیدی: مشروعیت، تحریم هوانوردی، حقوق بشر، حقوق بین‌الملل بشر محور

---

^۱ - دانشجوی دکتری تخصصی حقوق بین‌الملل، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

hojatrostami1357@gmail.com

^۲ - استادیار و عضو هیئت علمی حقوق بین‌الملل، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران: نویسنده مسئول

ma.kafaeifar@gmail.com

۱- مقدمه

تحریم‌های هوانوردی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران- و به تعبیر دقیق‌تر علیه مردم ایران- از سال ۱۹۷۹ تاکنون سبب شده‌اند تا دست کم ۲۰۰۰ نفر کشته شوند.^۱ «حق حیات» و «حق بر سلامتی» به مثابه دو حق بنیادین حقوق بشری است،^۲ که بیشترین آسیب‌پذیری را در قبال تحریم‌های هوانوردی دارند. در این مقاله نشان داده خواهد شد که به واسطه تحریم‌های هوانوردی یکجانبه آمریکا علیه کشورمان به طور قطع این سه حق بنیادین نقض شده است. لازم به توضیح است که استهلاک در صنعت هوانوردی به گونه‌ای ریز نقش و مخفی است که تشخیص آن، برخی اوقات، برای کارشناسان هوانوردی نیز کار دشواری است، لذا تحریم‌های هوانوردی برای نظام هوانوردی و هواپیمایی ایران که- همانند دیگر کشورها- به صنعت هوانوردی غربی وابسته است، می‌تواند بسیار خطرناک باشد و در نتیجه تحریم این صنعت از سوی کشور- های غربی- بویژه آمریکا- می‌تواند دست کم این سه حق بنیادین را به راحتی به نقض بکشاند. پس از معاهدات وستفالی^۳ که سرآغاز تکامل جامعه بین‌المللی جدید محسوب می‌شود (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۸: ۴۳)، حقوق بین‌الملل کلاسیک، با محوریت دولت‌ها شکل می‌گیرد. در این قرن حاکمیت مفهوم جدید و خطرناک «قدرت نامحدود»، به معنای خودمختاری کامل کشورها، را پیدا کرد. (کلپار کلود، ۱۳۸۶: ۳۶) لذا بر همین اساس است که برخی حقوق بین‌الملل را «حقوق بین‌الملل دولت محور» می‌شناسند، چرا که دولت به معنای مدرن در این دوران شکل گرفت (توحیدی، ۱۳۹۳: ۲۲) و اما، آنچه به طور قطع در حال رخ دادن است، یک تحول در نظام حقوق بین‌الملل می‌باشد؛ تحولی که «حقوق بین‌الملل دولت محور» صرفاً به سرعت و با شتاب شگفت‌انگیزی به سوی «حقوق بین‌الملل بشر محور» سوق می‌دهد. (بیک زاده، ۱۳۹۱: ۳۷) لذا امروزه به وضوح بیان می‌دارند که غایت حقوق بین‌الملل، «بشر» است، بدین معنا که هر آنچه قواعد حقوق بین‌الملل در کشاکش نقد نظرات علما و فیلسوفان حقوق، روی به تکامل

^۱- این شمارگان بر اساس محاسبه تعداد نفرت کشته شده در سوانح هوایی است که متعاقب سقوط هواپیماهایی که به دلیل تحریم ایالات متحده آمریکا از برخورداری قطعات یدکی مطلوب محروم بوده‌اند و عدم صدور مجوز فروش هواپیماهای نو به کشور ج.ا.ایران، این کشور را ناچار به بهره‌برداری از هواپیماهایی با سنین بالاتر از حد متوسط سن بازنشستگی هواپیماها در دنیا نموده است، بدست می‌آید.

^۲- اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۳ و ۲۲.

^۳- معاهدات وستفالی، معاهدات صلحی است که به تاریخ ۲۴ اکتبر ۱۶۴۸ منعقد گردید و به جنگ‌های ۳۰ ساله مذهبی اروپا پایان داد. از این معاهدات به بعد است که مرزبندی به طور دقیق صورت می‌گیرد و اراده دولت‌ها محترم شناخته شد و دولتی نمی‌تواند اراده خویش را به دیگر دولت‌ها تحمیل نماید.

می‌نهد بایستی از کنه نظرات ایشان، بشر و حق‌های بشر، تجلی یابد. (فلسفی، ۱۳۹۰:۱۳۲) امروزه ضرورت دارد به گونه‌ای سیاست‌گذاری و عمل شود که حقوق بشر ابنای بشر را حفظ کند، در غیر این صورت، مسیر صحیح حقوق بین‌الملل روز، خدش‌های شگرف به خود دیده است. «حق فعالیت آزاد اقتصادی»^۱ که به وضوح شامل بازرگانی شرکت‌های هواپیمایی و تولید در زمینه صنعت هوانوردی می‌باشد، از جمله حقوق اساسی است که میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در مواد مختلف خود به آن اشاره دارد. (مهرپور، ۱۳۹۰:۳۸) حق برخورداری از شرایط عادلانه کار در سیستم بازار بین‌المللی هوانوردی و حق برخورداری از پیشرفت علوم و فنون هوایی و هوانوردی و... از جمله این حقوق است. «حق بر توسعه» از دیگر حقوق اساسی بشر است که علاوه بر مواد ۱۳، ۱۴، ۱۵ میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که به طور نسبی به حق توسعه اشاره دارد، (امیرارجمند، ۱۳۸۶:۸۶) اعلامیه ۱۹۹۳ وین در تعریف حق بر توسعه، اشعار می‌دارد: «حقی جهانی و جدایی‌ناپذیر و جزء جدایی‌ناشدنی حقوق اساسی بشر است». همچنین اعلامیه حق بر توسعه اینگونه تعریف می‌کند: «حق انسانی جدایی‌ناپذیر که به موجب آن هر انسانی حق دارد در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی که در آن کلیه حقوق انسانی و آزادی‌های اساسی به طور کامل تحقق می‌یابد، مشارکت و همکاری کرده و از آن بهره‌مند شود». شورای حقوق بشر در لیست اعلام موارد نقض به این موارد اشاره می‌کند: ایجاد محدودیت تجاری، ایجاد ممنوعیت معامله، انسداد در دارایی‌های فردی و یا جمعی و... . معیارهای اخلاقی مشروع، از جمله اصولی است که بایستی در اعمال تحریم‌ها رعایت گردد، چه از سوی سازمان ملل متحد و چه از سوی یک یا چند دولت باشد. (Riesman & Douglas L, 1998:104) به گونه‌ای که می‌توان ادعا نمود که چنانچه تحریم‌های اقتصادی منجر به رنج و مشقت بشر گردیدند این تحریم‌ها توجیهی از منظر حقوق بین‌الملل ندارند (مافی، ۱۳۸۵:۵۲)، چراکه «حقوق بین‌الملل بشر محور» مبتنی بر کرامت، شخصیت و ارزش‌های والای انسانی باید از ورود رنج و آزار به مردم بی‌گناه به منظور اهداف سیاسی از طرف دولت‌ها جلوگیری کند. (مالکم، ۱۳۷۴:۴۰۸)

آمریکا بعنوان کشوری است که تمایل بسیار به وضع تحریم علیه کشورهای هدف در راستای اهداف سیاست خارجی خود دارد، تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا به خاطر فرا-سرزمینی بودن به موضوعی مجادله برانگیز مبدل شده که بسیاری صاحب نظران معتقدند این

^۱ - میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ماده ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۸

تحریم‌ها در حقوق حاکمیتی کشورها دخالت می‌کند. (زمانی، غریب آبادی، ۱۳۹۴: ۹۴) مهمترین راهبرد آمریکا برای کارآمد کردن تحریم‌ها و ممنوعیت تجاری علیه ایران، در وضعیت اقتصاد جهانی تبدیل کردن گزینه نظامی از جایگزینی برای تحریم و محدودیت تجاری به مکملی برای آن بوده است. (بیات، ۱۳۹۵: ۴۳) در وضعیت کنونی که ایالات متحده آمریکا با نقض قواعد حقوق بین‌الملل و بر خلاف متن و روح برجام^۱ به طور یکجانبه از برنامه جامع اقدام مشترک خارج گردید؛ به نظر می‌رسد اقدام جمهوری اسلامی ایران مبنی بر طرح شکایت در دیوان بین‌المللی دادگستری یکی از ظرفیت‌ها و فرصت‌هایی است که می‌تواند در معرض چشم جهانیان موضوع عدم مشروعیت این تحریم‌های یک جانبه را مطرح کند و بر اساس دستور موقت صادر شده از سوی دیوان بین‌المللی دادگستری،^۲ ایالات متحده آمریکا باید در مورد لغو تحریم‌های دارویی، غذایی، بشردوستانه و هوانوردی وظیفه خود را انجام دهد.

مقاله پیش‌رو- به عنوان یک موضوع جدید- به طور تخصصی موضوع مشروعیت تحریم‌های هوانوردی اعمال شده توسط آمریکا علیه ایران را با توجه به تحولات حقوق بین‌الملل، مورد واکاوی قرار می‌دهد. از این رو، ابتدا به بررسی مفهوم تحریم^(۲)، شاخص‌های مشروعیت تحریم^(۳)، تحریم‌های هوانوردی^(۴) و در نهایت حقوق بین‌الملل و تحریم‌های هوانوردی^(۵) پرداخته می‌شود.

۲- مفهوم تحریم

تحریم (غمامی، ۱۳۹۲)^۳ عبارت است از امتناعی نظام‌یافته از برقراری روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی یا نظامی یک دولت یا گروه خاص از دولت‌ها برای تنبیه یا ایجاد رفتار مورد قبول. با وجود این، کاربرد آن بیشتر در روابط اقتصادی بین‌المللی رایج است و کالاها و خدمات تولیدی یک دولت خاص بایکوت می‌شود. تحریم ممکن است عام یعنی شامل همه کالاها و خدمات و

^۱ - برجام مخفف «برنامه جامع اقدام مشترک» می‌باشد که معادل انگلیسی آن عبارتست از: Joint Comprehensive Plan Of Action (JCPOA)

^۲ - Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and consular Rights, (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Request for the Indication of Provisional Measures, order of 3 October, 2018

متن در لینک زیر قابل دسترسی است:

<https://www.icj-cij.org/files/case-related/175/175-20181003-ORD-01-00-EN.pdf> (last visit 3/17/20)

^۳ - در این خصوص به طور کلی بنگرید به: دلاورپور اقدم، مصطفی، «واکاوی تحریم‌های آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران در قالب تحلیل گفتمان»، دفتر سیاسی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۰۹۱۸، ۱۳۹۰

یا خاص و محدود به یک نوع یا دسته خاصی از کالاها باشد. هدف از تحریم ایجاد تغییراتی در رفتار سیاسی دولت مورد تحریم است و البته عده‌ای مهمترین کارکرد تحریم را بازدارندگی می‌دانند. (حدادی، ۱۳۸۲: ۱۱۰-۱۱۱)

تحریم سلسله اقداماتی است که بدون استفاده از قوای مسلحانه تهدید علیه دولت‌های هدف یا فرد مورد نظر اعمال می‌شود (Malloy, 1990:7)، ماگارت داکسی تحریم‌های بین‌المللی را تنبیهاتی می‌داند که در قالب تبعات ناکامی اهداف در تبعیت از استانداردها یا الزامات بین‌المللی، اعمال می‌شود. (Doxey, 1996:9) تحریم از نظر موضوع به دو دسته اقتصادی و غیر آن طبقه بندی می‌شود، تحریم غیر اقتصادی مانند عدم صدور ویزا برای مقامات دولت تحریم شونده در یک سازمان بین‌المللی و ایضا مخالفت با پیشنهاد دولت تحریم شونده برای میزبانی وقایع مهم بین‌المللی و... که بوسیله ابزارهایی جز تحمیل هزینه‌های اقتصادی قابل دستیابی هستند. (Hufbauer, 2001:32) برخی تحریم اقتصادی را صرفاً به ابعاد عملیاتی محدود می‌نمایند و آنرا در حقیقت حذف آگاهانه و با خواست دولتی و یا تهدید به حذف روابط تجاری و مالی معمول می‌دانند. مزیت این تعریف آن است که تحریم اقتصادی به حقایق مشهود محدود می‌شود و نه آنکه به تفسیر انگیزه‌ها تسری یابد. (ولی زاده، ۱۳۹۰: ۳۵۱) کارتر^۱ تحریم اقتصادی را تدابیر قهرآمیز اقتصادی برضد یک یا چند کشور برای ایجاد تغییر در سیاست‌های آن کشور یا کشورها می‌داند (باقری و دیگران، ۱۳۹۳: ۶۵) که دست کم بازگوکننده نظر یک کشور درباره اینگونه سیاست‌هاست. (بهریزی فر، کوکی، ۱۳۸۵: ۱۲۷) تحریم اقتصادی از دو جنبه تجاری و مالی برخوردار است، در تحریم تجاری ممنوعیت و محدودیت در زمینه صادرات و واردات اعمال می‌گردد، لیکن در تحریم مالی، تحریم کننده از انجام معاملات مالی، نقل و انتقال پول و سرمایه‌گذاری خودداری و حتی با استفاده از نفوذ خود در موسسات مالی بین‌المللی از همکاری فنی، سرمایه‌گذاری رسمی و انعقاد قرارداد وام جلوگیری می‌کند. شدیدترین شکل تحریم مالی، انسداد یا مصادره دارایی دولت تحریم‌شونده یا رهبران آنهاست. (آقایی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳) برخی نیز گفته‌اند تحریم یک تئوری است که کارکردهای متفاوتی دارد، فی‌مابین اصول حاکم بر سازمان تجارت جهانی^۲ و تحریم‌ها بالاخص تحریم اقتصادی تنش وجود دارد، چرا که هدف اصلی تحریم‌های اقتصادی ایجاد محدودیت در تجارت آن هم به دلایل غیرتجاری است؛ حال آنکه

¹- Carter, Barry E., **International Economic Sanctions: Improving the Haphazard U.S. Legal Regime**, Cambridge University Press, 1989, p.11

²- World Trade Organization (WTO)

سازمان تجارت جهانی به مثابه یک سازمان جهانی در مدیریت تجارت بین‌المللی آزادسازی تجارت را مورد هدف دارد. تحریم‌ها دقیقا به این معنی هستند که کشورها را از پیشرفت‌های اقتصادی که از طریق داد و ستد و تجارت حاصل می‌شود محروم نمایند.^۱

تحریم^۲، سلب^۳، محرومیت^۴ وسیله اعمال فشار بر دولت، جامعه، شرکت یا دیگر بازیگران در جهت انجام خواسته مشخص و معین است که از طریق محدودیت یا ممنوعیت مواد اولیه برخی کالاها، اقدامات مالی یا دیپلماتیک حتی فعالیت‌های فرهنگی اعمال می‌گردد، هر یک از استراتژی‌های مذکور با اقدامات متفاوت و متمایز بر بازیگران اعمال فشار می‌نماید. تحریم‌های اقتصادی به‌طور ویژه از طرف دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تحمیل می‌گردد و اثراتی را به بار می‌آورد. برای مثال در آفریقای جنوبی برای مبارزه با نژادپرستی و آپارتاید، بخش خصوصی و عمومی هر دو بر رژیم نژادپرست اعمال فشار نمودند. تحریم‌های قانونی بر سرمایه‌گذاری، یک روش مستقیم است جهت دستیابی به عدم سرمایه‌گذاری حکومتی که با مداخله دولتها انجام می‌شود. از تحریم یک معنی و مفهوم استاندارد وجود ندارد و برخی یک معنای موسعی از آن ارائه می‌دهند از جمله کرافورد^۵ که بیان می‌دارد: «تحریم‌ها جهت نفی و رد اقدامات سنتی است که با هدف ارتقاء اجتماعی، سیاسی، اقتصادی بر کشورهای هدف تحمیل می‌شود». این درحالی است که بعضا تحریم‌ها تهدیدی برای یک جامعه محسوب می‌شود اگر چه دولت تحریم‌کننده با هدف ایجاد تغییر و ارتقای آن کشور، تحریم را بر دولت‌های هدف تحمیل می‌نماید. در صورت استمرار تحریم‌های ضد سرمایه‌گذاری، ثروت و رفاه کاهش می‌یابد اما تحریم‌های گسترده ظرفیت اعمال زور را با تهدید بر تحریم‌های بیشتر از دست می‌دهد و به طور کلی تحریم‌های بخشی و جزئی اثرگذارتر خواهند بود چرا که به دولت‌های هدف اجازه می‌دهند با تغییر رفتار همچنان وابسته روابط اقتصادی بمانند بنابراین نسبت به تحریم‌ها آسیب‌پذیرترند و بعلاوه تهدید به اعمال فشار برای برگرداندن تحریم ممکن است در برابر این دولت‌های هدف ضروری و موثر باشد. (Unger,2015:29-30)

^۱- Smeets, Maarten (2018, Can economic sanctions be effective? WTO Staff Working Paper, No. ERSD-2018-03, World Trade Organization (WTO), Geneva, p3 available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/176768/1/1016551045.pdf> (last visit 3/18/2020)

^۲-Sanction

^۳-divestment

^۴- Boycott

^۵-Crawford

^۶-Disinvestment

۳- انواع تحریم‌ها از حیث موجودیت تحمیل‌کننده

به طور کلی، تحریم‌ها امروزه در دو قالب «سازمانی» و «یکجانبه» تحمیل می‌شوند. منظور از قالب سازمانی این است که یک سازمان بین‌المللی، اعم از منطقه‌ای یا جهانی، تصمیم به وضع و اعمال تحریم‌ها می‌نماید. قالب یکجانبه یا دولتی عبارت است از این که یک کشور یا گروهی از کشورها خارج از سازمان بین‌المللی تحریم‌هایی را علیه یک یا چند کشور دیگر وضع و اعمال می‌نمایند. بر این اساس، دو دسته از تحریم‌هایی که علیه جمهوری اسلامی ایران توسط شورای امنیت و ایالات متحده آمریکا وضع و اعمال شده است، مورد بحث قرار می‌گیرند.

۳-۱- تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد

در مورد تحریم‌های اعمالی از سوی شورای امنیت، مسلم است شورا در اعمال تحریم‌ها با محدودیت مواجه است که البته این محدودیت‌ها از مفاد منشور ملل متحد ناشی می‌شود. بند ۲ ماده ۲۴ منشور اختیارات گسترده شورا را در اتخاذ اقدامات اجرایی محدود می‌کند و بیان می‌دارد: «شورای امنیت در اجرای وظایف خود باید مطابق با اهداف و اصول ملل متحد اقدام نماید». فصل ۱ منشور به مقاصد و اهداف سازمان ملل پرداخته و اولین هدف، حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است. برخی صاحب‌نظران این هدف را مقدم بر اهداف دیگر می‌دانند. بعلاوه ماده ۱ از فصل ۱ منشور تصریح نموده است: «دستیابی به همکاری بین‌المللی در حل و فصل مشکلات بین‌المللی با ماهیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی یا بشردوستانه و ترویج و ترغیب احترام به حقوق بشر» هدف سوم ملل متحد است. همچنین طبق ماده ۲۵ منشور: «اعضا موافقت می‌کنند که تصمیمات شورای امنیت مطابق با منشور را پذیرفته و اجرا نمایند»، بنابراین روشن است که مطابقت تصمیمات شورای امنیت با منشور ملل متحد شرط پذیرش و اجرای آن تصمیمات توسط اعضای ملل متحد است و در نهایت تحت ماده ۵۵ منشور اذعان شده سازمان ملل باید «استانداردهای بالای زندگی، اشتغال کامل و شرایط توسعه اقتصادی و اجتماعی» را ارتقاء و به حقوق بشر احترام بگذارد. (زمانی، ۱۳۹۴: ۹۹-۱۰۰)

با توجه به متن و روح منشور ملل متحد، به مثابه قانون اساسی جامعه بین‌المللی روشن و مبرهن است که اختیارات شورای امنیت نباید و نمی‌تواند افسارگسیخته و مطابق امیال و منافع شخصی اعضای آن اعمال گردد و تصمیمات و هنجارهای تحمیلی شورا باید در جهت اهداف سازمان ملل متحد و محدودیت‌های مصرح فوق‌الاشعار در متن منشور لحاظ و مراعات گردد در غیر اینصورت نمی‌توان مصوبات شورا را مشروع و قانونی دانست و لذا اعضا الزامی در تبعیت

از آن ندارند و همچنین همانگونه که ادامه توضیح داده شده، باید حین اعمال تحریم‌ها، فیما بین حقوق بشر «قابل مصالحه» و «غیرقابل مصالحه» قائل به تفکیک شد و بر مبنای آن اتخاذ تصمیم نمود.

به استناد بند ۲ ماده ۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی که شامل حقوق بشر غیر قابل مصالحه^۱ مانند حق حیات، منع شکنجه و برده‌داری می‌باشد که حتی در مواقع اضطراری باید توسط دولت‌ها رعایت شوند. این حقوق اکنون از قواعد آمره بوده و شورای امنیت حتی در صورت عدم تصویب میثاق توسط برخی اعضا، نمی‌تواند آن را نادیده انگارد. حق حیات برابر ماده ۶ میثاق اخیرالذکر، حق برتر و اساس تمام حقوق بشر محسوب می‌شود. (Dewet, 2001: 287)

۲-۳- تحریم‌های یکجانبه

هر تحریمی خارج از چارچوب یک سازمان بین‌المللی، مثل سازمان ملل متحد، تحریم یکجانبه تلقی می‌گردد و در قالب‌های مختلفی از جمله توسط یک کشور یا گروهی از کشورها خارج از یک سازمان بین‌المللی اعمال می‌شوند. بعلاوه، گاهی برای تضمین اجرای تحریم‌های اولیه تحریم‌های دیگری نیز وضع می‌شود که به تحریم‌های ثانویه شناخته می‌شوند. در این نوع تحریم‌ها قوانینی داخلی با اثر فراسرزمینی وضع می‌شود و به این طریق برای اجرای آن توسط کشورها و کنشگران غیردولتی ضمانت اجرا پیش‌بینی می‌شود. برخی قائل به مغایرت کامل این نوع تحریم‌ها با حقوق بین‌الملل هستند و آن را چالشی بر نظم حقوقی بین‌المللی، حقوق بشردوستانه بین‌المللی، منشور ملل متحد و اصول حاکم بر روابط مسالمت آمیز میان دولت‌ها می‌دانند. (زمانی، پیشین: ۱۰۱-۱۰۲) بر این اساس، تحریم‌هایی که به شکل ثانویه و یا مغایر با موازین حقوق بشری یا یک تعهد از قبل موجود می‌باشند، غیرقانونی و نامشروع محسوب می‌شوند. از سوی دیگر، برخی دیگر از صاحب‌نظران، بر طبق اصل حاکمیت کشورها معتقدند، دولت‌ها صلاحیت دارند هر تصمیمی را مقتضی می‌دانند، در مورد عملکرد و روابط خود با دیگر کشورها اتخاذ نمایند و با توجه به این مکتب فکری که خود برخاسته از نگرش اثبات‌گرایانه در حقوق بین‌الملل است، خودداری یک کشور از تجارت با کشوری دیگر صرف نظر از انگیزه‌ها یا پیامدهای اقتصادی آن برای دیگر کشورها، نمی‌تواند غیرقانونی باشد، چنانچه در بند ۳ ماده ۲ منشور این مطلب بدین صورت تایید شده است که: «سازمان بر مبنای اصل تساوی حاکمیت کلیه اعضا آن قرار دارد» پس هر یک از دولت‌ها در جامعه جهانی صرف‌نظر از جایگاه و قدرت و تاثیرگذاری

^۱-Non-derogable

آنها در جامعه بین‌المللی از لحاظ حقوقی دارای این صلاحیت می‌باشند که روابط خود را با دیگر کشورها بر اساس صلاحدید خود تنظیم نمایند و نباید در این زمینه خرده‌ای بر کشورها گرفته شود. (کوشا، ۱۳۹۳: ۴) در مقابل، مخالفان این تئوری با استفاده از همین اصل به رد این نظریه می‌پردازند؛ اصل تساوی حاکمیت دولت‌ها به عنوان یکی از اصول مسلم حقوق بین‌الملل، مظهر دگرترین قانون اساسی راجع به حقوق ملت‌ها است که اصولاً حاکم بر یک جامعه متشکل از دولت‌ها با هویت واحد می‌باشد. (Brown lie, 1990, 187) بنابراین سایر دولت‌ها نباید اختیارات خود را به منظور تضعیف این حقوق اعمال نمایند. منظور از تساوی دولت‌ها به عنوان یک اصل مسلم نظام اقتصادی آزاد، تساوی در حقوق و تعهدات است. تساوی دولت‌ها نتیجه طبیعی همزیستی دولت‌های حاکم است. به همین منظور بند ۱ ماده ۲ منشور ملل متحد اصل تساوی کشورهای عضو را در راستای پایداری نظم نوین جهانی و به عنوان اساس همبستگی ملل متحد، صریحاً پیش‌بینی کرده است. (فلسفی، ۱۳۹۰: ۱۳۴) مضاف اینکه این صاحب نظران، با استناد به اصل عدم مداخله، تحریم یکجانبه را به سبب مغایرت با اصل مذکور غیرقانونی و غیرمشروع می‌دانند. چرا که به موجب این اصل هر دولت یا گروهی از دولت‌ها از مداخله مستقیم یا غیرمستقیم در امور داخلی یا خارجی دولت‌های دیگر منع گردیده‌اند. این اصل در کنفرانس بوئنس آیرس مورد اجماع بین‌المللی قرار گرفته و همچنین دیوان بین‌المللی دادگستری در دعوی نیکاراگوئه این اصل را مورد تأیید قرار داده است. این در معاهدات دیگر از جمله ماده ۱۵ منشور سازمان کشورهای امریکائی، ماده ۸ منشور اتحادیه عرب، ماده ۳ منشور سازمان وحدت آفریقا و... تصریح گردیده است. (کوشا، پیشین: ۵)

با عنایت به اینکه، اصول بنیادینی بر روابط بین‌الملل حاکم بوده و آن را قاعده‌مند می‌کند، در منشور ملل متحد و اعلامیه ۱۹۷۰ روابط دوستانه و همکاری میان دولت‌ها تصریح شده‌اند. این اصول (که پیشتر نیز برخی از آنان مورد اشاره قرار گرفت)، شامل برابری حاکمیت دولت‌ها، عدم بکارگیری زور، تعیین سرنوشت مردم، عدم مداخله در امور داخلی و خارجی دولت‌ها، حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی، همکاری میان دولت‌ها و انجام با حسن نیت تکالیف پذیرفته شده تحت حقوق بین‌الملل می‌باشند. تحریم‌های یکجانبه بی‌شک اصول اساسی منشور ملل متحد، به ویژه اصول برابری حاکمیت و تمامیت سرزمینی، اصل عدم مداخله و اصل همکاری را نقض می‌کنند. (زمانی، پیشین: ۱۰۸) به عنوان یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت هر چند تحریم‌ها به خودی خود ممکن است غیرقانونی نباشند، اما در مواردی و تحت شرایطی، از جمله مغایرت با یک تعهد بین‌المللی و مغایرت با موازین حقوق بشری، ممکن

است غیرقانونی و نامشروع باشند. در ادامه به طور مشخص به ارزیابی این نکته پرداخته خواهد شد که آیا تحریم‌های ایالات متحده آمریکا در حوزه صنعت هوانوردی کشورمان از مشروعیت و قانونی بودن برخوردار می‌باشند؟

۴- تحریم‌های هوانوردی

تحریم‌ها می‌توانند از سوی کشور یا کشورهای مختلف و در چارچوب یک سازمان بین‌المللی، به صورت جداگانه یا همزمان، علیه کشور دیگری یا حتی علیه هر کنشگر دیگری- اعم از دولتی یا غیردولتی- اعمال گردند. همچنین این تحریم‌ها می‌توانند در حوزه‌های مختلف زیست یک کشور تحمیل شوند. یکی از حوزه‌هایی که ایالات متحده آمریکا به طور جدی در کشور- مان مورد تحریم قرار داده است صنعت هوانوردی می‌باشد. صنعت هوانوردی در وهله اول با جابجایی ایمن، سریع و مطمئن مسافران سروکار دارد اما در حقیقت نبود یک صنعت هوانوردی به روز، ایمن و کارآمد می‌تواند موجب نقض بسیاری از حقوق بنیادین بشر، از جمله حق حیات، بشود. در این قسمت به بررسی تحریم‌های هوانوردی ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران پرداخته می‌شود.

تحریم هوانوردی در یک تعریف ساده عبارت است از ممنوعیت هرگونه همکاری کشورها یا موجودیت‌های دیگر در توسعه، تعمیر و بروزرسانی صنعت هوانوردی یک کشور. این ممنوعیت می‌تواند شامل خرید هواپیمای نو، تجهیزات ضروری هوانوردی، بروزرسانی قطعات، ارایه خدمات و هر آنچه که لازمه صنعت هوانوردی است بشود. تحریم هوانوردی و کنوانسیون ۱۹۴۴ شیکاگو در تضاد قطعی با یکدیگر هستند. ماده ۴ کنوانسیون با عنوان «سوءاستفاده از هواپیمایی کشوری (غیرنظامی)»^۱ تصریح می‌کند که «هیچ دولتی حق ندارد از هواپیمایی غیرنظامی برای اهدافی استفاده نماید که با مقررات این کنوانسیون در مغایرت باشد»^۲، به ساده سخن آنکه هیچ دولتی حق ندارد از هواپیمایی غیرنظامی برای اهداف سیاسی^۳ و حل و فصل اختلافات سیاسی، استفاده نماید. به عبارت دقیق‌تر، هیچ دولتی نمی‌تواند برای دستیابی به مقاصد سیاسی خود هوانوردی کشوری را مورد تحریم و فشار قرار دهد. همچنین ماده ۴۴ از فصل هفتم

¹ -Misuse of Civil Aviation

² -Chicago Convention 1944, Article 4.

³ -A35-EC; "The safety Deficiencies Arising out of the United States Sanctions Against the Civil Aviation of the Islamic Republic of Iran", Presented by Dr. Shahbazilar in ICAO General Assembly.

کنوانسیون شیکاگو که با عنوان «مقاصد»^۱ آغاز می‌گردد در تمامی بندهای نه (۹) گانه خود، کشورهای متعاقد را مکلف می‌نماید که تمام تلاش خود را بکار گیرند تا به ارتقاء ایمنی در حمل و نقل هوایی غیرنظامی اهتمام و از هر نوع عملی که مغایر آن است، دوری گزینند.^۲ ضمیمه شماره ۳۱۹ کنوانسیون ۱۹۴۴ شیکاگو، تحت عنوان «سامانه مدیریت ایمنی» شامل برنامه جهانی ایمنی هوانوردی و آموزش‌های مدیریت ایمنی سازمان ایکائو است که دولت‌های عضو را مسئول ارتقا و تامین ایمنی می‌داند. به گونه‌ای که دولت‌ها برای دستیابی به سطح ایمنی قابل قبول ناگزیر به تاسیس «برنامه دولتی ایمنی»^۳ و پیاده‌سازی «سامانه مدیریت ایمنی»^۴ هستند. براساس ضمیمه اخیرالذکر و سند شماره ۶۹۸۵۹^۵ و سایر اسناد بالادستی ایکائو که جنبه الزام‌آور برای دولت‌ها دارد، اشعار می‌دارند که برنامه‌های ایمنی دولتی دارای چهار عنصر است: ۱. هدف‌گذاری و تعیین خط‌مشی‌ها؛ ۲. مدیریت ریسک ایمنی؛ ۳. تضمین ایمنی؛ ۴. ارتقاء ایمنی؛ که هر چهار مکانیزم مذکور توسط دولت‌ها باید انجام پذیرد. بنابراین بوضوح آشکار است؛ براساس کنوانسیون شیکاگو ۱۹۴۴ و سایر اسناد الزام‌آور الحاقی به آن مسلماً تحریم هوانوردی مغایر با حقوق بین‌الملل است چرا که ایالات متحده آمریکا که جزء ۵۳ کشور امضاء کننده کنوانسیون شیکاگو در سال ۱۹۴۴ بوده است، به دنبال اهداف سیاسی خویش، تعهدات حقوقی خود را زیر پا گذاشته است. همچنین «تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران با هدف تغییر رفتار ایران اعلام گردیده است. که به طور مشخص بر اقتصاد ایران و برخی تصمیمات اصلی استراتژیک آن اثرگذار است».^۶

۵- اصول حاکم بر اعمال تحریم‌ها

حریم از حیث واضع و تحمیل‌کننده به دو صورت رایج در عرصه بین‌المللی اعمال می‌گردد: صورت نخست، از سوی یک سازمان بین‌المللی یا در چارچوب یک سازمان بین‌المللی همچون

1- Objectives

2- Chicago Convention 1944, Article 44.

3 -Annex 19: Safety Management System (SMS)

4 -State Safety Program (SSP); is available at:

<https://www.icao.int/NACC/Documents/Meetings/2014/SMSF1/P02.pdf>

5 -Safety Management System (SMS)

6 -Safety Management Manual (SMM); is available at:

https://www.icao.int/safety/fsix/Library/DOC_9859_FULL_EN.pdf

7- Congressional Research Service, "Iran Sanctions", CRS Report prepared for members and committees of congress, Updated January 4, 2019, p. 2

شورای امنیت سازمان ملل متحد وفق فصل هفتم منشور ملل متحد مبتنی بر حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و صورت دیگر آن تحریم‌های یکجانبه یک یا چند دولت علیه دولت دیگر می‌باشد. تحریم‌های اعمالی شورای امنیت، به‌طور سنتی علیه دولت اعمال می‌شود^۱ و هدف از اقدامات قهری غیرنظامی فصل هفتم، اعمال فشار بر دولت هدف از طریق محروم کردن آن از برخی امتیازات و منزوی ساختن آن به لحاظ سیاسی و یا اقتصادی در جامعه بین‌المللی به منظور وادار کردن آن به گردن نهادن به خواست‌های شورای امنیت است. ایجاد محرومیت و انزوا متوجه دولت با تمام عناصر سازنده آن یعنی سرزمین، جمعیت و حکومت می‌گردد. ظاهراً با این نگرش هیچ راه چاره‌ای برای کاهش رنج و آلام مردمی که بدون تردید از اعمال تحریم‌ها آسیب خواهند دید ارائه نشده است. آثار ویرانگر تحریم‌های اقتصادی بر مردم کشور هدف را نمی‌توان آثار ناخواسته و غیرعمدی دانست و نمی‌توان مدعی شد که کشور تحریم‌کننده از این آثار سوء بی‌اطلاع است. بنابراین هر نهادی اعم از کشور یا یک سازمان بین‌المللی که به تحمیل و اعمال تحریم‌ها مبادرت می‌نماید باید بتواند اقدامات تضمینی جهت اجرای حقوق بین‌المللی و حمایت از حقوق بشر سازش برقرار نماید. (ممتاز، ۱۳۸۷: ۳۴۳-۳۴۴)

بنابراین؛ تحریم‌ها، منصرف از اینکه چه موجودیتی و در چه حوزه‌ای، آنها را وضع و اعمال می‌نمایند، مطابق رویه تابع اصولی می‌باشند. مقتضای حاکمیت قانون نیز این است که تحریم‌ها علی‌القاعده باید تابع شاخص‌ها و اصولی باشند. به عبارت دقیق‌تر، تحریم‌ها را باید به عنوان مجازات موجودیتی بدانیم که تعهدات بین‌المللی خود به موجب حقوق بین‌المللی را نقض کرده است. بر این اساس، اگر قرار باشد خود تحریم‌ها نیز ناقض تعهدات ناشی از حقوق بین‌المللی باشند، نقض غرض بوده و خود نیز فاقد مشروعیت می‌باشند. برای مثال اگر کشوری به این دلیل تحریم می‌شود که تعهدات خود در حوزه حقوق بشر را نقض کرده است و در عین حال خود تحریم نیز نقض حقوق بشر باشد، پس چگونه تحریم می‌تواند تضمین اجرای حقوق بشر و حمایتگر آن باشد. به همین دلیل است که وضع و اعمال تحریم‌ها نیز باید تابع اصول و معیارهایی باشند، منصرف از اینکه شورای امنیت اعمال می‌کند یا یک دولت به طور یکجانبه. در ادامه برخی از این اصول مهم مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.

۵-۱- اصل انسانی بودن تحریم‌های اقتصادی

یکی از تحولات مهم معاصر در حوزه حقوق بین‌الملل، انسانی شدن آن است. منظور از انسانی

^۱ - هر چند اخیراً علیه کنشگران غیردولتی و حتی افراد نیز تحریم‌ها صادر می‌شوند.

شدن این است که این حقوق در خدمت بشریت و انسان باشد. به عبارت واضح تر، انسان بایستی خط قرمز این حقوق باشد. در همین راستا برخی از قواعد حقوق بشری ذیل عنوان قواعد آمره (Jus Cogens) توصیف شده‌اند. اثر مهم این توصیف این است که در سطح بین‌المللی و در سطح ملی نمی‌توان تعهدی یا قاعده‌ای برخلاف این قواعد وضع نمود.^۱ بنابراین، نه شورای امنیت و نه یک کشور خاص نمی‌تواند، هر چند با رعایت تمام مراحل و شرایط قانونی، اقدامی انجام دهد که نقض این قواعد باشد. افزون بر آن، در همین راستا مفهوم دیگری در حقوق بین‌المللی شکل گرفته است که از آن به تعهد عام‌الشمول (Erga omnes) تعبیر می‌شود. بنابراین می‌توان گفت این اصل ریشه در حقوق بین‌الملل عام دارد و مفهوم کلی آن این است که همه اقدامات کشورها و دیگر موجودیت‌ها- در حوزه تقنینی، اجرایی و قضائی- منجر به حمایت از حقوق بشر و ترویج آن شود. لذا ایالات متحده آمریکا با هر هدفی که تحریم‌های مزبور را علیه جمهوری اسلامی ایران وضع و اعمال می‌نماید، باید مراقب باشد که تعهدات بین‌المللی وی به موجب حقوق بین‌المللی بشر، به ویژه در رابطه با حقوق بنیادین بشر، خدشه‌دار نگردد. این امر اخیراً نیز در دستور موقت دیوان بین‌المللی دادگستری در دعوی جمهوری اسلامی ایران علیه آمریکا با عنوان موارد نقض ادعایی معاهده مودت مورد تایید قرار گرفته شده است.

۵-۲- اصل ضرورت

در هر موردی که به یک مرجع عمومی اختیارات صلاحیدی و تشخیصی^۲ تفویض شده، اصل ضرورت کاربرد دارد در حقوق عمومی و حقوق بین‌المللی این اصل از جایگاه و کارکرد مهمی برخوردار است. چنین مرجعی باید احراز نماید که اقداماتی را که می‌خواهد اعمال کند برای نیل به اهداف اساسی ضرورت دارد. نکته مهم این است که هم «اهداف» و هم «ضرورت» باید از قبل توسط قانونگذار مشخص شده باشند. با این حال، اعمال اصل ضرورت نباید به تعهدات ناشی از قواعد آمره و حقوق بنیادین افراد لطمه بزند. برای نمونه، اگر چه ممکن

^۱- ماده ۵۳ کنوانسیون وین ۱۹۶۹ راجع به حقوق معاهدات

^۲- در این خصوص و بویژه در مورد دیوان اروپایی حقوق بشر بنگرید به: عبدی، ایوب و سید قاسم زمانی، «حاشیه صلاحدید دولت‌ها در آزادی دین در پرتو رویه دیوان اروپایی حقوق بشر»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۱۹، شماره ۵۵، تابستان ۱۳۹۶ و به انگلیسی بنگرید به:

Boed, Roman, State of Necessity as a Justification for Internationally Wrongful Conduct, Yale Human Rights and Development Law Journal, Volume 3, Issue 1, 2000; and also Bendrath, Ralf, Necessity and Proportionality, EDPS Civil Society Summit, 2016 available at: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/16-06-17_presentation_necessity_and_proportionality_en.pdf

است کشوری با یک خطر شدید و قریب‌الوقوع مواجه شود و بتواند از تعهدات بین‌المللی خود تخلفی نماید، اما نمی‌تواند- مثلاً- به نسل‌زدایی یا شکنجه اقدام نماید.

دیوان بین‌المللی دادگستری در دستور موقت خود در دعوی مربوط به معاهده مودت ۱۹۵۵ بین ایران و آمریکا، ادعای دولت آمریکا مبنی بر ضرورت اتخاذ اقدامات برای حمایت از منافع اساسی‌اش را نپذیرفت و یادآور شد که «در خصوص حقوق ایران، تا جایی که به واردات و خرید کالاهای لازم برای نیازهای انسان دوستانه از قبیل [...] (سوم) قطعات یدکی، تجهیزات و خدمات مرتبط که برای هواپیمایی کشوری ضرورت دارند» ادعای ایران مورد پذیرش قرار می‌گیرد.^۱ بنابراین، حتی اگر دولت آمریکا این حق معاهده‌ای را در تشخیص اقدامات ضروری برای حمایت از منافع اساسی خود داشته باشد، لیکن این اقدامات نباید به نیازهای انسان دوستانه لطمه بزنند. به عبارت دیگر، حتی اگر اعمال تحریم‌ها برای حمایت از منافع اساسی یک کشور ضرورت داشته باشند، این تحریم‌ها نباید به حقوق بنیادین و نیازهای انسان دوستانه خدشه وارد کنند.

۵-۳- اصل تناسب

میزان هر محدودیتی باید دقیقاً با ضرورت تناسب داشته باشد و یا متناسب با منفعت بالاتری باشد که بوسیله آن محدودیت، مورد حمایت قرار گیرد. ذکر این نکته لازم است که اصل تناسب صرفاً در رابطه با اقدامات مشروع و ضروری قابل استناد می‌باشد. بنابراین، در صورتی که اقدامی با رعایت اصول انسانیت ضروری تشخیص داده شد باید واجد شرط تناسب نیز باشد. در رابطه با تحریم‌ها نیز، اصل تناسب اقتضاء می‌نماید که تحریم‌ها متضمن واکنشی مناسب در قبال رفتار کشور مورد تحریم باشد.

تناسب هرگز به معنای تشابه و تساوی نیست زیرا در این صورت، برای نمونه، نقض شدید حقوق بشر در طول اعمال تحریم اقتصادی به منظور مقابله با نقض شدید حقوق بشر در یک کشور مجاز خواهد بود که این خود نیز امری غیرمنطقی است. همچنین لازم به ذکر است که طولانی شدن تحریم اقتصادی در شرایطی ممکن است معیار تناسب را دچار تغییر نماید. (فشنیدی، قادری: ۱۳۹۶: ۱۴۲) بنابراین، تناسب اقدامات تحریمی با نفع حاصل از اتخاذ این اقدامات امری ضروری است.

¹-Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and consular Rights, (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Request for the Indication of Provisional Measures, op. cit., Para. 75

۶- تاثیر تحریم‌های هوانوردی بر مولفه‌های حقوق بشری

بررسی تجربه‌های کشورهای مختلفی که قربانی تحریم‌ها بودند یا هستند بیانگر این است که از تحریم‌ها در حوزه هوانوردی می‌تواند بر حق حیات، حق بر سلامتی، حق بر جابجایی یا مسافرت ایمن و امثال آن داشته باشند.

۶-۱- تاثیر تحریم‌های هوانوردی بر حق حیات

بطور مسلم بنیادین‌ترین حق بشری که هر فرد انسانی از آن برخوردار می‌باشد، حق حیات است. این حق می‌تواند به روش‌های مختلفی نقض شود. تحریم در حوزه‌های مختلف، از جمله دارو و درمان و حوزه هوانوردی می‌تواند بر حق حیات تاثیر منفی داشته باشد و گاه حتی می‌تواند به شدیدترین شکل نقض این حق بنیادین باشد. تحریم می‌تواند گاهی به طور مستقیم و بدون واسطه و گاه با واسطه بر تحقق و اجرای یک حق تاثیر منفی داشته باشد. همچنین تحریم‌ها آثار خطر آفرینی را نیز ایجاد می‌کنند که در ظاهر تحمیل‌کنندگان تحریم‌ها با علم و اطلاع دقیق نسبت به این آثار مرگبار نسبت به وضع و یا تشدید و اجرای آنها اقدام می‌نمایند. از جمله در گزارش کنگره آمریکا در سال ۲۰۱۲ به اثر تحریم‌ها بر وضعیت انسانی ایران اشاره شده است. این گزارش نتیجه تحریم‌های ایالات متحده آمریکا بر صنعت هوانوردی جمهوری اسلامی ایران را از سال ۱۹۹۵، کشته شدن ۱۷۰۰ مسافر و همچنین کاهش سفرهای هوایی در ایران ذکر می‌کند.^۱ بدون تردید ایالات متحده آمریکا «با جلوگیری از خطوط هوایی ایران از نوسازی تجهیزات قدیمی، خرید قطعات یدکی و دیگر تجهیزات و خدمات لازم، آموزش خلبان‌ها با معیارهای بین‌المللی یا استفاده از خدمات هواپیمایی خارجی، جان مسافران و خدمه ایرانی و دیگر مشتریان خطوط هوایی ایرانی در معرض خطر می‌باشند.»^۲ بر این اساس می‌توان گفت بنا بر گزارش و بررسی‌های خود دولت آمریکا تحریم‌های حوزه هوانوردی به طور مستقیم سبب نقض حق حیات افراد انسانی شده است. همچنین گزارش مزبور بر این نکته تاکید می‌نماید که چنین آثاری از حیث ایجاد جو روانی علیه جمهوری اسلامی ایران مدنظر بوده است. (Katz man, op.cit) ملاحظه می‌شود که طراحان، تحمیل‌کنندگان و مجریان

^۱-Katz man, Kenneth, Iran Sanctions, Congressional Research Service (USA),7-5700, RS2087-1, 2016, p. 58. Available at:

https://www.everycrsreport.com/files/20160112_RS20871_92fd8451a2990952927d8b01db812325fc11c950.pdf (last visit 3/17/2020)

^۲-Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and consular Rights, (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Request for the Indication of Provisional Measures, op. cit., Para. 81

این تحریم‌ها نسبت به اثر سوء این تحریم‌ها بر نقض فاحش حق حیات بی‌اطلاع نبودند. به عبارت دقیق‌تر، از رابطه سببیت میان این تحریم و نقض حق حیات کاملاً آگاه بودند. در عین آگاهی از این تاثیر سوء عامدانه به دنبال دستیابی به اهداف و منافع سیاسی خود بودند. از نظر دیوان بین‌المللی دادگستری «اقدامات ایالات متحده آمریکا از پتانسیل به خطر انداختن ایمنی هوانوردی کشوری (غیرنظامی) و جان مسافران و حیات کاربران حوزه هوانوردی در ایران برخوردار است البته تا حدی که این اقدامات، خطوط هوایی ایران را از تحصیل قطعات یدکی و دیگر تجهیزات لازم و همچنین دسترسی به خدمات مربوطه که برای هواپیمایی کشوری ضروری می‌باشند، باز می‌دارد.»^۱ بنابراین، این اقدام دولت آمریکا در طراحی، تحمیل و اجرای تحریم‌ها در حوزه هوانوردی کشوری نقض شدید و فاحش و جدی حق حیات افراد انسانی در ایران می‌باشد. از همین روست که دیوان در دستور موقت خود بیان می‌دارد که آمریکا باید، با توجه به ابزار-هایی که در اختیار دارد، هرگونه موانع ناشی از اقداماتی را که در ۸ می ۲۰۱۸ برای آزادی صادرات کالاهای موردنیاز برای نیازهای انسان‌دوستانه از جمله قطعات و تجهیزات و خدمات هواپیمایی به ایران را بردارد و بدین منظور باید تضمین دهد که مجوزها و پروانه‌های لازم اعطا می‌شوند و پرداخت‌ها و دیگر نقل و انتقال وجوهات تا جایی که، از جمله به خدمات و تجهیزات و قطعات هواپیمایی می‌شوند، با هیچ محدودیتی مواجه نشوند. (Ibid, Para. 98)

۶-۲- تاثیر تحریم‌های هوانوردی بر حق توسعه

تحریم‌های حق توسعه از اصلی‌ترین و محوری‌ترین موضوعات اسناد نسل سوم حقوق بشر می‌باشد. حق مزبور در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۶۶) و مهم‌تر از آن در اعلامیه حقوق و تکالیف اقتصادی دولت‌ها (۱۹۷۴) با اجماع پذیرفته شده است و هم‌اکنون از موضوعات حقوق بین‌الملل عام قلمداد می‌گردد. (غمامی، پیشین: ۱۰۱) نخستین بار، مفهوم «حق توسعه» در سال ۱۹۷۲ مطرح شد. ذکر این نکته لازم است که این موضوع غیر از آن پنج سال قبلی می‌باشد که در کمیسیون حقوق بشر بحث‌های جدی مطرح بود. در سال ۱۹۸۱ گروه کاری سازمان ملل متقاعد شد که این مباحث باید سازمانی و نظام‌مند گردند و از این روی، باید یک گروه کاری جدید از کارشناسان دولت‌ها در ارتباط با حق توسعه به وجود آید. پنج سال پس از تشکیل این گروه جدید، سازمان ملل اعلامیه‌ای در مورد حق توسعه تصویب

¹-Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and consular Rights, (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Request for the Indication of Provisional Measures, op. cit., Para. 91

کرد و به کمیسیون مزبور مأموریت داد تا راه‌های عملی کردن قطعنامه را دنبال کند. در سال ۱۹۹۳ کمیسیون حقوق بشر یک گروه کاری دیگری تعیین کرد تا مفهوم «توسعه» را مشخص و راه‌های ایجاد آن را پیشنهاد کنند. آن گروه تا تاریخ جولای ۱۹۹۵ هیچ پیشرفت مهمی به دست نیاورد.^۱ بنابر تحقیقات انجام شده می‌توان گفت: تمام اسناد حقوق بشری، توسعه را مدنظر قرار داده‌اند. در این اسناد توسعه به مثابه یک «حق» تلقی شده است. همچنین، در این اسناد، توسعه در تمام ابعاد مدنظر بوده است، هر چند بعد اقتصادی و اجتماعی آن بیشتر مورد تأکید می‌باشد. در نهایت، کشورها برای تأمین چنین توسعه‌ای طرف «حق» یا متحمل تکلیف شده‌اند. (راعی، ۱۳۸۰: ۲۷)

همان گونه که پیشتر گفته شد، توسعه به مثابه یک حق تلقی می‌شود. بر این اساس، وقتی توسعه را به عنوان یک حق تلقی می‌کنیم، دو مطلب باید مدنظر قرار گیرد: نخست؛ مقتضای حق بودن توسعه این است که دیگران مانع‌ساز نباشند. بنابراین، اگر کشورهای در حال توسعه^۲، از حق توسعه یافتگی برخوردار می‌باشند، سایر کشورها وظیفه دارند در راه توسعه آنان، مانع ایجاد نکنند. در نتیجه، ایجاد تحریم‌های مربوط به صنعت هوانوردی می‌تواند مانع عمده و بزرگی برای تحقق حق توسعه باشد. بدیهی است که بسیاری از تحولات اقتصادی و حتی اجتماعی می‌توانند وابسته و منوط به توسعه صنعت هوانوردی باشد. دوم؛ «حق بودن» توسعه علاوه بر موضوع مزبور، همچنین مستلزم آن است که کشورهای توسعه یافته^۳ باید از درآمد خود بخشی را برای توسعه کشورهای در حال توسعه اختصاص دهند. بنابراین، ملاحظه می‌شود که تلقی توسعه به مثابه حق، دست کم دو تعهد «حداقلی» و «حداکثری» یا دو تعهد «سلبی» و «ایجابی» برای کشورهای صنعتی و توسعه یافته ایجاد می‌کند: نخست؛ تعهد به عدم مانع‌سازی برای تحقق توسعه؛ این حداقل تعهدی است که از کشورهای توسعه یافته انتظار می‌رود. بنابراین، بدیهی است که تحریم‌ها در صنعت هوانوردی کشوری نقض بارز و آشکار این تعهد حداقلی است. دوم؛ تعهد به کمک و مشارکت در توسعه کشورهای در حال توسعه؛ این یک تعهد حداکثری و یا تعهد ایجابی است. اگر چه کشورهای توسعه یافته کمتر زیر بار این تعهد می‌روند، لیکن دست کم مکلفند که هم از باب اقتضائات حق بودن توسعه و هم از باب عدم مداخله و هم احترام به اصل حسن نیت مانع تحقق حق توسعه نگردند.

^۱ -Steiner, Henry J., Philip Alston and Ryan Goodman, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals: Text and Materials*, 2008, Oxford University Press, p. 1118.

^۲ - Developing Country

^۳ -Developed Country

۳-۶- تاثیر تحریم‌های هوانوردی بر حق سلامتی

در این قسمت دو پرسش مهم نیاز به بررسی دارد: نخست آنکه سلامتی و به ویژه سلامت روانی چیست؟ تاکید بر بعد روانی سلامت در این جا به خاطر این است که نقص و عیب در صنعت هوانوردی لزوماً سلامت جسمانی را تهدید نمی‌کند، بلکه مهم‌تر از آن سلامت روانی را نیز دچار تهدید و خدشه می‌سازد. لذا بررسی این پرسش حایز اهمیت است. دوم آنکه چگونه تحریم‌های تحمیل شده علیه صنعت هوانوردی می‌تواند حق بر سلامتی افراد را نقض نماید؟

در اسناد بین‌المللی عموماً از سلامتی جسمانی و روانی^۱ و گاهی نیز سلامتی معنوی و اجتماعی صحبت شده است. شاید در خصوص سلامت جسمانی تا حدودی توافق نظر وجود داشته باشد، اما واقعا این پرسش که «سلامت روانی چیست؟»، سوال ساده‌ای نیست. در این مورد نیز اختلاف نظرهای زیادی وجود دارد. در خصوص پرسش نخست، باید گفت معیار واحد و مشخصی در مورد تعیین سلامت روانی وجود ندارد. از نظر برخی از نویسندگان در صورتی فرد، از نظر روانی، سالم است که کارکرد و رفتار منطقی خوبی داشته باشد. برخی نیز بر این باورند که از حیث روانی فرد سالم کسی است که رفتار او همانند اکثر همگنان خود باشد. (اس.ربر، ۱۳۹۰: ۵۴۴)

بنابراین، می‌توان گفت سلامت روانی یعنی این که فرد بتواند همانند دیگر افراد جامعه به طرز معقولی رفتار کند. برای اینکه افراد از چنین سلامتی برخوردار باشند، لازم است تا مجموعه‌ای از شرایط نیز وجود داشته باشند. به تعبیر یکی از پژوهشگران «حوزه‌های بسیار متنوعی در تحقق و تداوم این وضعیت و توانایی از یک سو و متاثر ساختن و تهدید آن از سوی دیگر دخیل می‌باشند؛ اولاً: این وضعیت انسانی وابسته به پیش‌شرط‌هایی برای حفظ و تداوم است. محیط زیست سالم، آب سالم آشامیدنی، تغذیه سالم، شرایط سالم‌کاری و حرفه‌ای، نظافت و بهداشت، با حق‌های بشری دیگری ارتباط پیدا می‌کند، همچون حق حیات، حق بر غذا، مسکن و پوشاک، حق آزادی بیان و دسترسی آزاد به اطلاعات، حق بر شغل و حق بر آموزش و پرورش. ثانیاً: سلامتی وضعیتی بسیار شکننده و لرزان است که همواره در معرض تهدید و آسیب می‌باشد. این مسأله خود مستلزم جلوگیری یا کاستن از عوامل تهدیدکننده مثل آلودگی زیست محیطی است. از سوی دیگر نیاز به بازگرداندن سلامتی پس از ابتلاء به عوامل تهدیدکننده،

^۱ در مورد حق بر سلامت به طور کلی بنگرید به: متقی، سمیرا، آناهیتا سیفی و مجید درودیان، «ماهیت حق بر سلامت و جایگاه دولت در تحقق آن»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال هجدهم، شماره دوم (پیاپی ۴۶)، پاییز و زمستان ۱۳۹۶ و همچنین جاوید، احسان و صابر نیاورانی، «قلمرو حق بر سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۱۳۹۳، دوره ۱۵، شماره ۴۱

وجود امکانات و مراقبت‌های پزشکی را ضروری می‌سازد. بنابراین تعریف حق بر سلامتی به گونه‌ای که از حق‌های همجوار و مرتبط متمایز گردد و حوزه‌هایی را که مستقیماً به سلامتی مربوط می‌شود در برگیرد، مشکل‌تر خواهد بود.» (آل کجبا، ۱۳۹۲: ۱۴۶) حقوق بین‌المللی بشر در راستای تحقق این حق تعهداتی را بر عهده دولت‌ها گذاشته است که نقض آنها می‌تواند حق بر سلامتی افراد را نقض نماید. (همان: ۱۵۹-۱۶۶) بنابراین، می‌توان گفت «سلامت»، اعم از جسمانی و روانی، یکی از شاخصه‌های کرامت انسانی است. به همین دلیل حق بر سلامتی به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشری در نظام حقوق بین‌المللی بشر مورد پذیرش قرار گرفته است. در این خصوص هر دولتی سه تعهد را در قبال سلامت افراد به عهده دارد: تعهد به احترام، تعهد به حمایت و تعهد به ایفاء. بنابراین، هر اقدامی از سوی هر دولتی که نقض هر یک از این تعهدات در قبال حق بر سلامتی باشد، می‌تواند نقض حق بر سلامتی باشد. در حقیقت، لطمه به حق بر سلامتی می‌تواند حق بر حیات را نیز به خطر اندازد. تردیدی نیست که تحریم‌ها در صنعت هوانوردی هم می‌تواند به طور مستقیم و هم غیرمستقیم سلامت جسمانی و روانی افراد جامعه را تهدید و نقض نماید.

۷ - نتیجه‌گیری

حقوق بین‌المللی دیگر تنها به دنبال تنظیم روابط میان کنشگران بین‌المللی نیست، بلکه حمایت از حقوق بشر افراد را در سرلوحه کار خود قرار داده است و به همین خاطر در دوران معاصر وارد در مرحله جدیدی شده است که از آن به «انسانی شدن حقوق بین‌المللی» تعبیر می‌شود. در این مرحله، حقوق مزبور توجه عمده‌ای به حقوق بشر نموده و در تلاش بوده است تا با وضع معیارهای لازم نظم حقوقی را ایجاد نماید تا کشورها و سازمان‌های بین‌المللی و حتی کنشگران غیردولتی در انجام رفتار و در تعقیب مقاصد خویش حقوق بنیادین بشر را خط قرمز بدانند که تخطی از آن پذیرفتنی نیست. از جمله این حقوق می‌توان به «حق حیات»، «حق توسعه»، «حق بر سلامتی» و «حق بر تعیین سرنوشت» اشاره کرد.

همچنین در حقوق بین‌المللی اصول حاکمیت محوری نیز وجود دارد از جمله «برابری کشورها» و «عدم مداخله در امور کشورهای دیگر». بر اساس اصول مزبور هر کشوری حق دارد تا به طور آزادانه در مورد امور داخلی و خارجی خود تصمیم‌گیری نماید. از جمله اینکه حق دارد تا مشخص کند با چه کشور یا موجودیت دیگری می‌خواهد رابطه (در حوزه‌های مختلف) داشته باشد. با این حال، این دو مقوله را نمی‌توان دو حوزه جدا از هم تلقی کرد. در حقیقت، تصمیم‌گیری

در هر یک از این دو حوزه بر دیگری تاثیرگذار است. بعلاوه، به عنوان نکته مهم‌تر، برابری کشورها و یا عدم مداخله، تابع انسانی شدن حقوق بین‌الملل است. به عبارت روشن‌تر، برابری کشورها نمی‌تواند دلیلی برای لطمه زدن به حقوق بنیادین بشر بشود. درست است که در پرتو اصل برابری ممکن است یک کشور این حق را داشته باشد تا روابط اقتصادی، تجاری و سیاسی خود را با کشور دیگری قطع نماید، لیکن این در حالی است که دیگر موازین و مولفه‌های اساسی حقوق بین‌الملل و زیست بین‌المللی خدشه‌دار نشوند. برای نمونه، تصمیم ایالات متحده آمریکا مبنی بر تحمیل و اعمال تحریم‌ها در صنعت هوانوردی جمهوری اسلامی ایران شاید در پرتو اصل برابری کشورها- به تنهایی- قابل توجیه و اصلا حق این کشور محسوب شود، اما واقعیت مهم این است که دیگر حقوق بین‌الملل مجموعه اصول و قواعد جدای از هم نیست بلکه به عنوان یک شبکه مبتنی بر اصول و قواعد به هم وابسته است و چه بسا که گاهی خط قرمزهایی با عنوان «قاعده آمره» وجود دارد که هر کشور در پذیرش تعهدات خود و همچنین وضع مقررات داخلی باید تابع این قواعد باشد. بر این اساس، تحریم‌های آمریکا در حوزه هوانوردی در بخش عمده‌ای نقض آشکار «حق حیات»، «حق توسعه» و «حق بر سلامتی» افراد انسانی می‌باشند و از این روی، غیرقانونی و نامشروع می‌باشند. افزون بر آن با مولفه‌های ضرورت، تناسب و قانونی بودن نیز همخوانی ندارند.

منابع فارسی

کتاب

- اس. ربر، آرتور (۱۳۹۰)، فرهنگ روان‌شناسی، ترجمه یوسف کریمی، تهران، انتشارات رشد
- امیرارجمند، اردشیر (۱۳۸۶)، مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ دوم
- توحیدی احمد رضا (۱۳۹۳)، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، بنیاد حقوقی میزان، چاپ اول
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۸)، حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ سی و ششم، انتشارات گنج دانش
- فلسفی هدایت اله (۱۳۹۰)، صلح جاویدان و حکومت قانون، انتشارات فرهنگ نشر نو، چاپ اول
- کلیار کلود آلبر (۱۳۸۶)، نهادهای روابط بین‌الملل، هدایت اله فلسفی، چاپ اول، انتشارات نو
- مهرپور حسین (۱۳۹۰)، نظام بین‌المللی حقوق بشر، انتشارات اطلاعات، چاپ چارم

مقالات

- آل کجفاف، حسین (۱۳۹۲)، مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی حقوق بشر، فصلنامه حقوق پزشکی، سال هفتم، شماره بیست و چهارم، بهار
- احسان جاوید، صابر نیاورانی (۱۳۹۳)، قلمرو حق بر سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، دوره ۱۵، شماره ۴۱
- بیات، محسن (۱۳۹۵)، جهانی شدن اقتصادی و نقش تهدید نظامی در راهبرد آمریکا برای کارآمدی تحریم ایران، فصلنامه سیاست مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، بهار
- بیگ زاده، ابراهیم (۱۳۹۱)، مصونیت دولتها و سازمان‌های بین‌المللی در پرتو تحولات حقوق بین‌الملل، مجموعه مقالات مصونیت در حقوق بین‌الملل؛ انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد، انتشارات گنج دانش، چاپ اول
- حدادی مهدی (۱۳۸۲)، تحریم‌های بین‌المللی، ابزار سیاست ملی یا ضمانت نامه اجرایی بین‌المللی، مجله اندیشه‌های حقوقی، شماره سوم، بهار و تابستان
- راعی، مسعود (۱۳۸۰)، جایگاه حق توسعه در حقوق بشر، معرفت، شماره ۴۹، دی ماه
- سید قاسم زمانی، کاظم غریب آبادی (۱۳۹۴)، واکاوی قانونی بودن و مشروعیت تحریم‌های یکجانبه اقتصادی به موجب حقوق بین‌الملل، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۷۲، زمستان
- سمیرا متقی، آناهیتا سیفی و مجید درودیان (۱۳۹۶)، ماهیت حق بر سلامت و جایگاه دولت

- در تحقق آن، پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال هجدهم، شماره دوم (پیاپی ۴۶)، پاییز و زمستان - غمامی، سید محمدمهدی (۱۳۹۲)، تحلیل گفتمان ضد حقوقی تحریم‌های آمریکا علیه دولت ایران، فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، سال دوم، شماره چهارم، تابستان.
- کوشا سهیلا (۱۳۹۳)، بررسی تحریم یکجانبه جمهوری اسلامی توسط آمریکا و غرب از منظر حقوق بین‌الملل، کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی و مطالعات رفتاری، موسسه مدیران ایده-پرداز پایتخت ویرا، آذر
- مجید آقایی، مهدیه رضاقلی‌زاده، مجید محمدرضایی (۱۳۹۷)، بررسی تاثیر تحریم‌های اقتصادی و تجاری بر روابط تجاری ایران و کشورهای شریک عمده تجاری، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۸
- مافی، همایون (۱۳۸۵)، تاملی بر تحریم اقتصادی آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل، فصلنامه پژوهشنامه حقوق و علوم سیاسی، شماره ۱
- ممتاز جمشید (۱۳۸۷)، انطباق تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت با حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۸، شماره ۴، زمستان
- محسن باقری، سهیلا مهدوی و مریم شریف‌نژاد (۱۳۹۳)، بررسی تاثیر تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد عوامل داخلی در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱، مجله مدیریت بهره‌وری، شماره ۲۹، تابستان
- نوبان فشندی، حسین قادری (۱۳۹۶)، بررسی مبانی حقوقی وضع تحریم‌های هوشمند علیه ایران و تاثیرات برجام بر این تحریم‌ها، فصلنامه علمی-حقوقی قانون یار، دوره دوم، تابستان
- ولی‌زاده، اکبر (۱۳۹۰)، رهیافت‌ها و نظریه‌های کارایی تحریم در اقتصاد سیاسی بین‌المللی، فصلنامه سیاست، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۱، شماره ۱، بهار
- مرتضی بهروزی‌فر، سامیه کوبی (۱۳۸۵)، تحریم‌های ایالات متحده: آزمودن آزموده، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۳۱

اسناد حقوقی

- اعلامیه جهانی حقوق بشر، ۱۹۴۸
- کنوانسیون وین ۱۹۶۹ راجع به حقوق معاهدات
- میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ۱۹۶۶

English References

Books

- Brown lie, Ian(1990), **Principles of Public International Law**, Fourth Edition, oxford
- Carter, Barry E.(1989), **International Economic Sanctions: Improving the Haphazard U.S. Legal Regime**, Cambridge University Press
- Henry Steiner, J., Philip Alston and Ryan Goodman(2008), **International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals: Text and Materials**, Oxford University Press
- Michael Riesman and Stevick Douglas L(1998), **the Applicability of Int. Law Standards to UN Economic Sanctions Programs**

Articles

- Boed, Roman(2000), **State of Necessity as a Justification for Internationall-ly Wrongful Conduct**, Yale Human Rights and Development Law Journal, Volume 3, Issue 1
- Dewet Erika(2001), **Human Rights Limitations to Economics Enforcement Measures under Article 41 of the UN Charter**, Leiden Journal of International Law, vol14, No1
- Doxey Margaret(1996), **International Sanctions, In World Politics: Power, Inter dependence and Dependence**, Canada: Harcourt Brace, Jovanovich
- Malloy Michael(1990), **Economic Sanctions and U.S. Trade**, Boston: Little, Brown
- Gary Hufbauer, Schott Jeffery, Elliot Kimberly(2001), **Economic sanctions; Reconsideration today and current policy**, Washington D.C: institute for Int. Economics
- Unger Rachel(2015), **Understanding Boycott, Divestment and Sanctions**, Wesleyan University, Middletown Connecticut, April

Cases

- Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and consular Rights, (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Request for the Indication of Provisional Measures, order of 3 October, 2018

Documents and Reports

- Annex 19 of Chicago Convention 1944: Safety Management System (SMS)
- Bendrath, Ralf, Necessity and Proportionality, EDPS Civil Society Summit, 2016
- Chicago Convention 1944; International Civil Aviation
- Chicago Convention 1944
- Congressional Research Service, Iran Sanctions, CRS Report prepared for members and committees of congress, Updated January 4, 2019

- Katz man, Kenneth, Iran Sanctions, Congressional Research Service (USA), 7-5700, RS20871, 2016
- Smeets, Maarten (2018, Can economic sanctions be effective? WTO Staff Working Paper, No.ERSD-2018-03, World Trade Organization (WTO), Geneva
- The safety Deficiencies Arising out of the United States Sanctions Against the Civil Aviation of the Islamic Republic of Iran, Presented by Dr. Shahbazilar in ICAO General Assembly

site

- <https://www.everycrsreport.com>
- <https://www.econstor.eu>
- <https://www.icj-cij.org>
- <https://edps.europa.eu>
- <https://www.icao.int>